

A piacgazdaság intézményrendszere az Európai Unió új tagállamaiban*

Farkas Beáta,
a Szegedi Tudományegyetem
intézetvezető egyetemi docense
E-mail: bfarkas@eco.u-szeged.hu

A tanulmány klaszteranalízis segítségével hat alrendszert vizsgált az Európai Unió tagállamaiban, a termékpiacokat, a kutatás-fejlesztés és innováció rendszerét, a pénzügyi rendszert, a munkapiacot és a munkaügyi kapcsolatokat, a szociális védelmet és az oktatást. A kapott klasztereket *többdimenziós skálázással* (MDS) jelenítette meg. Az alrendszerek együttes klaszteranalízise a *kétlépéses* (two-step) módszerrel történt. Ennek eredménye azt mutatja, hogy a posztoszocialista tagállamok jelentős különbségeik ellenére önálló klasztert, egy új piacgazdasági modellt képeznek, amelynek sajátosságait a gazdasági rendszer transzformációjának kiinduló adottságai határozták meg. Ezért feltételezhető, hogy ez az intézményegyettes tartósan képes fennmaradni anélkül, hogy a régi tagállamok valamelyik modelljéhez közelítene.

TÁRGYSZÓ:
Európai Unió.
Piacgazdaság.
Intézményrendszer.

* A kutatást a 63619.2006 számú OTKA-pályázat „A lisszaboni stratégia 2000–2008” című projektje támogatta. A szerző köszönetet mond Kovács Péternek a statisztikai elemzéshez nyújtott segítségéért.

A globalizáció és a szovjet birodalom bukása felvetette azt a kérdést, hogy a nemzetközi verseny miatt vajon az országok a kapitalizmus egyetlen modellje felé haladnak-e. Ezzel a kérdéskörrel foglalkozik a „kapitalizmus változatai” iskola is, amelynek képviselői nem fogadják el az előbbi feltételezést. Az utóbbiak egy elméleti keretet fejlesztettek ki összehasonlító elemzésekhez, amit a fejlett nemzetgazdaságok tanulmányozására használnak. Az irányzaton belül megszületett modellezések közül az egyik legbefolyásosabb Amable [2003] munkája. A szerző öt meghatározó intézményi területet vizsgál: a termékpiacon versenyt; a munkapiacot; a pénzügyi közvetítő rendszert; a szociális védelmet és jóléti államot; valamint az oktatási rendszert. Az elméleti munkák és az addigi tipizálások alapján feltételezte, hogy a kapitalizmusnak öt modellje létezik, a *piaci alapú*, a *szociáldemokrata*, a *kontinentális európai*, a *mediterrán* és az *ázsiai*. Főkomponens- és klaszteranalízissel erősítette meg ezek létét. Az empirikus elemzésben számos, főként az OECD adatbázisából merített, illetve más tanulmányokban közölt, szintén zömmel e nemzetközi szervezetből származó mutatót használt fel. Ezzel magyarázható, hogy sem ő, sem más feldolgozások (például Ebbinghaus [1999], Boeri [2002], Sapir¹ [2006]) nem foglalkoznak a közép- és kelet-európai országokkal. Más munkák a fejlett országoktól elkülönülten, inkább egymáshoz képest mutatják be azokat (például Hancké–Rhodes–Thatcher [2007], Lane–Myant [2007], Estrin–Kolodko–Uvalic [2007]).

Több kísérlet történt arra is, hogy a közép- és kelet-európai országokat összevessék a meglévő modellekkel, de ezek vagy csak néhány országra terjedtek ki, vagy a felhasznált adatok, szempontok köre szűkebb volt, mint a régi kapitalista országok esetében. Ezek a tanulmányok hol a mediterrán, hol a kontinentális országokhoz vagy a koordinált piacgazdaságokhoz hasonlítják az új tagállamokat, illetve egy csoportjukat. Vannak olyan munkák is, amelyek az angolszász vagy a liberális modell jegyeit fedezik fel egyes országokban (Berrou–Carrincazeaux [2005], Cernat [2006], Buchen [2007], Feldmann [2007], King [2007], Knell–Srholec [2007], Lane [2007], Mykhnenko [2007], Blanke–Hoffmann [2008], Kapás–Czeplédi [2008], Csaba [2009]).

Mi a továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy az Európai Unió *új, volt szocialista tagállamai miképp illeszkednek a régi tagállamokra kidolgozott modellekhez*. Húsz évvel a rendszerváltozás után feltételezzük, a gazdasági-társadalmi rendnek már kialakul-

¹ Ezekben az Európai Unióval foglalkozó tanulmányokban közölt modelleket angolszász, északi (skandináv), kontinentális és mediterrán modelleknek nevezik. Ez tartalmilag egybeesik Amable tipizálásával, a piaci alapú az angolszásznak, a szociáldemokrata a skandinávnak felel meg. A tanulmányban az utóbbi elnevezéseket használjuk.

tak stabil, elemezhető keretei. Ezért feltehető a kérdés: ezek a tagállamok valamelyik létező modellhez közelítenek vagy közös sajátosságaik alapján egy újabb modellt jelenítenek meg? Célunk az Európai Unión belüli helyzet feltérképezése, tehát az összehasonlítást nem terjesztettük ki sem az Egyesült Államokra, sem más Európán kívüli, illetve nem uniós európai országra.

A gazdasági-társadalmi szektorok közül a termékpiacokat, a munkapiacot, a pénzügyi rendszert, a szociális védelem rendszerét, az oktatást, valamint a kutatás-fejlesztést (K+F-et) és az innovációt vizsgáljuk. Ezzel Amable felosztását követjük azzal az eltéréssel, hogy ő a K+F-et és az innovációt nem elemezte önálló alrendszerként. Megítélésünk szerint azonban a gazdasági fejlődésben betöltött szerepük ezt indokolja. *Az adatbázist újonnan kellett felépíteni,* mert az OECD-nél nem állnak rendelkezésre az EU összes tagállamára vonatkozóan adatok. Jelen elemzésben *az Eurostat, az Európai Központi Bank, a Világbank, a Fraser Institute és a Világgazdasági Fórum statisztikáit* használtuk. Két tagállamot, Ciprust és Máltát a hiányos adatok miatt nekünk is ki kellett hagynunk. A felhasznált információkat úgy válogattuk ki, hogy *csak „kemény” adat* legyen közöttük, tehát a gazdasági szereplők véleményei alapján képzett indexekkel szemben a mérhető adatokat részesítettük előnyben. Mutatóink zöme az adatbázisokban elérhető utolsó 3 év átlagát mutatja, mert a harmadik évezred első évtizedének közepén fennálló helyzetet akartuk rögzíteni, kiszűrve az esetleges ingadozásokat. Ezt azért is érdemes „megörökítenünk”, hogy a jelenleg zajló világgazdasági válság után össze tudjuk majd hasonlítani, milyen változásokkal reagáltak a krízisre az egyes országok, van-e összefüggés az intézményrendszer és az alkalmazkodás sikeressége között.

Elsődleges célunk az országok osztályozása az egyes alrendszerekben és ennek kétdimenziós ábrán történő bemutatása, ezért elemzésünk fő módszere – követve Amable korábbiakban hivatkozott munkáját – *a klaszteranalízis*. Az országcsoportok áttekintését *a többdimenziós skálázás* (multidimensional scaling – MDS) segítette elő.

A klaszteranalízis alkalmazása során – ami a kis elemszám ellenére értelmezhető eredményeket hozott – a klaszterek számáról több lehetséges változat kipróbálása után két szempont figyelembevételével döntöttünk: az egyes klaszterek legyenek *1.* közgazdaságilag értelmezhetőek (az értelmezést a klaszterközpontok alapján adtuk meg); és *2.* viszonylag homogének, azaz a klasztereket kialakító változók szórása a klasztereken belül az egészhez viszonyítva alacsony legyen.

Többváltozós elemzéseknél a pontkonfigurációkat többféle vonatkozási rendszerben lehet megjeleníteni. Az országok és a klaszterek általunk alkalmazott grafikus megjelenítésének alapja az MDS volt. Ennek eredménye akkor tekinthető még elfogadhatónak, ha az adott dimenzióban kapott *S*-stressz értéke 0,2 alatti, és a kapott mesterséges dimenziók értelmezhetőek. Ideális esetben e mutató értéke 0,1 alatti. Ezt a szigorúbb feltételt a termékpiacok kivételével minden területen sikerült teljesíteni.

A mesterséges dimenziók értelmezéséhez megvizsgáltuk a standardizált változók és az elsődlegesen kapott dimenziók kapcsolatát. Ahol az utóbbiak megragadása nem volt egyértelmű, tisztítást hajtottunk végre. Ez azt jelenti, hogy az egyes dimenziókat erősen alakító változók csoportját irányítva leképeztük egy-egy dimenzióra, az *S*-stressz értékre vonatkozó kitétel figyelembe vétele mellett.

A továbbiakban bemutatjuk klaszterelemzésünk eredményeit a vizsgált hat alrendszerben. Ezeket mindegyik esetben összevetjük a szakirodalomban általunk fellett megállapításokkal, majd felállítjuk a közép- és kelet-európai modellt a „kétlépéses” (two-step) módszer² felhasználásával. Terjedelmi okokból a klaszterképző indikátorok klaszterenkénti átlagát, szórását és a klaszterközpontok távolságát, valamint az adatok forrását a tanulmány mellékletében közöljük, amit a *Statisztikai Szemle* honlapján (www.ksh.hu/statszemle/) teszünk közzé.

1. Termékpiacok

A tagállamok termékpiacait *két dimenzió mentén* vizsgáltuk. Az egyik a *piacok külkereskedelmi integráltsága*, amiben nemcsak a külkereskedelem, valamint a külső és belső külföldi működő tőkeállomány GDP-hez viszonyított arányát mértük, hanem a kereskedelmi mérleg egyensúlyát is. A másik dimenzióval a *piaci liberalizációt* akartuk megragadni, az árszabályozás és az állami beruházások kiterjedtségével, az adózás mértékével, a vállalatok működtetésével kapcsolatos bürokratikus eljárások terhével, utóbbiakat időben és költségben kifejezve.

A klaszteranalízis alapján a *régi tagállamok nagy többsége* (Ausztria, Belgium, Dánia, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Hollandia, Írország, Németország, Portugália, Svédország) az *első klaszterbe* került. Erre a közepes mértékű nyitottság, kevés bürokratikus akadály és közvetlen állami jelenlét mellett magasabb adószint és közepes mértékű külkereskedelmi nyitottság, valamint az uniós átlag feletti külső és belső külföldi működőtőke- (FDI-) állomány a jellemző. A nemzetközi integráltságban jelentős különbségek vannak az országok között, főként méretbeli különbözőségük miatt.

Az *új tagállamok* két, egymástól meglehetősen különböző csoportba sorolhatók. *Távolabb áll a régi tagállamok klaszterétől* a Bulgáriából, Lengyelországból, Romániából, Szlovéniából álló második klaszter. Közepesen nyitott külgazdaságuk Románia és Bulgária esetében súlyos egyensúlytalansággal is küzd. Bulgáriától eltekintve a belső FDI-állomány GDP-hez viszonyított aránya az uniós átlag alatti, a külső

² A módszerről lásd: <http://www.e-doc.hu/books/konfanyagok/Twostep%20cluster%20analysis/Twostep%20cluster%20analysis.pdf>

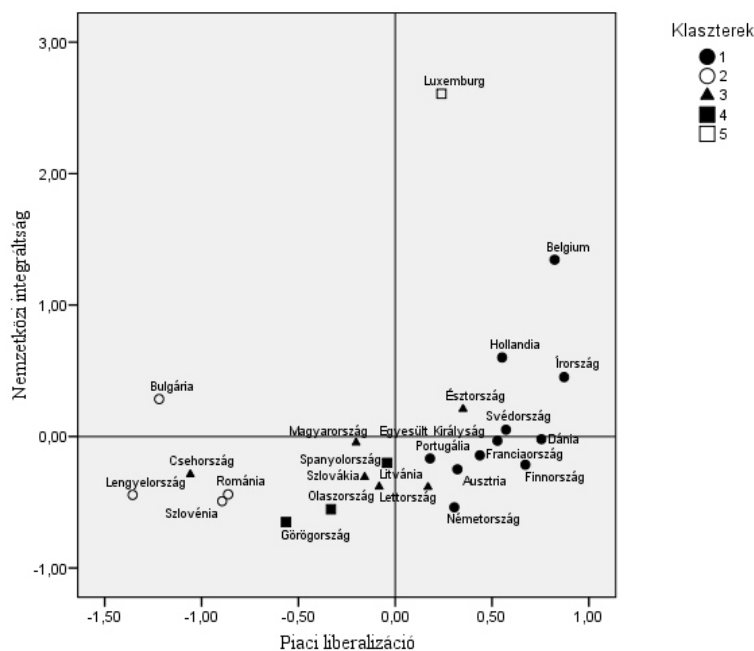
mindegyiküknél egyenesen elenyésző. Adószintjük ugyan alacsonyabb, mint a régi tagállamok klaszterében, de a bürokratikus akadályok erősebbek.

A másik csoport (Csehország, Észtország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Szlovákia) közel áll a régi tagállamok klaszteréhez, de nagyobb a külkereskedelmi nyitottságuk, a belső FDI-állomány GDP-hez viszonyított aránya kissé az átlag feletti, a külső viszont nagyon szerény mértékű, de az előző klaszterénél magasabb. A bürokratikus akadályok erősebbek, mint az első klaszterben. A csoporton belül lényeges különbségek vannak, főként a balti államok súlyos külkereskedelmi egyensúlytalansága miatt. Az adózás szintje alacsonyabb, mint a régi tagállamok klaszterében, s az összehasonlításhoz elérhető adókulcsok tekintetében Magyarország sem mutat kirívó értékeket a klaszter más tagjaihoz képest. Csehország a második, Észtország az első klaszterrel határeset.

A három mediterrán ország, Görögország, Olaszország, Spanyolország képezi a negyedik klasztert. Viszonylag kevésbé nyitott gazdaságok, ami az átlag alatti külső és belső FDI-állományban is kifejeződik, erőteljesebb állami jelenléttel és bürokratikus akadályokkal. Spanyolország a harmadik klaszterrel határeset.

Luxemburg sajátos helyzete, mérete miatti kiugró nyitottsága folytán kerül ki a régi tagállamok közül, önálló klasztert alkotva.

1. ábra. A termékpiacok kétdimenziós ábrázolása MDS alapján

A termékpiacokat két dimenzióban ábrázoltuk (lásd az 1. ábrát), a vízszintes tengelyen a piaci liberalizációt (S -stressz: 0,19), a függőleges tengelyen a gazdaság nemzetközi integráltságát fejeztük ki (S -stressz: 0,05). Az ábra jól mutatja, amit a klaszterelemzésben is láttunk, a klaszterek között nem húzhatók olyan egyértelmű határok, mint a többi alrendszerben.

A kapott eredmények egy ponton térnek el attól, amire a régi tagállamok vonatkozásában más munkák (*Amable* [2003], *Conway–Janod–Nicoletti* [2005]) jutottak. Nem tudtuk „tetten érni” az angolszász országoknak (Egyesült Királyság, Írország) azt az egyértelmű különállását, ami az előbbi elemzésekben megjelenik. Ugyanakkor *Conway, Janod* és *Nicoletti* [2005], illetve *Griffith, Harrison* és *Simpson* [2006] tanulmányai azt mutatták, hogy az egységes belső piac szabályozásának köszönhetően az uniós országok között a termékpiac működésében a különbségek szignifikánsan csökkentek. Ez magyarázza, hogy mi sem találtunk élesen elkülönülő klasztereket.

2. Kutatás-fejlesztés és innováció

A kutatás-fejlesztés és innováció elemzésénél nemcsak a ráfordításokat, a rendelkezésre álló emberi erőforrást vettük számba, hanem a csúcstechnológiai iparágakban, tudásintenzív szolgáltatásokban történő foglalkoztatást, a csúcstechnológiai termékek exportját, az engedélyezett szabadalmakat is. Így lemérhetjük, hogy a *kutatás-fejlesztési tevékenység mellett a csúcstechnológia mennyire van jelen a gazdaságban*.

A klaszteranalízisben markánsan szétválnak az északi és a kontinentális országok a mediterrán és a posztoszocialista országoktól.

Az *élenjáró országok* egyértelműen Finnország, Svédország, Németország. A magas szintű K+F-kiadásokon belül kétharmados aránnyal vesz részt az üzleti szektor. Ez különösen Németországban párosul magas csúcstechnológiai ipari foglalkoztatással. Svédország és Finnország inkább a tudásintenzív szolgáltatásokban jeleskedik. A lakosok számához viszonyított szabadalmakban szintén kiugró eredményt mutatnak a többi klaszterhez képest.

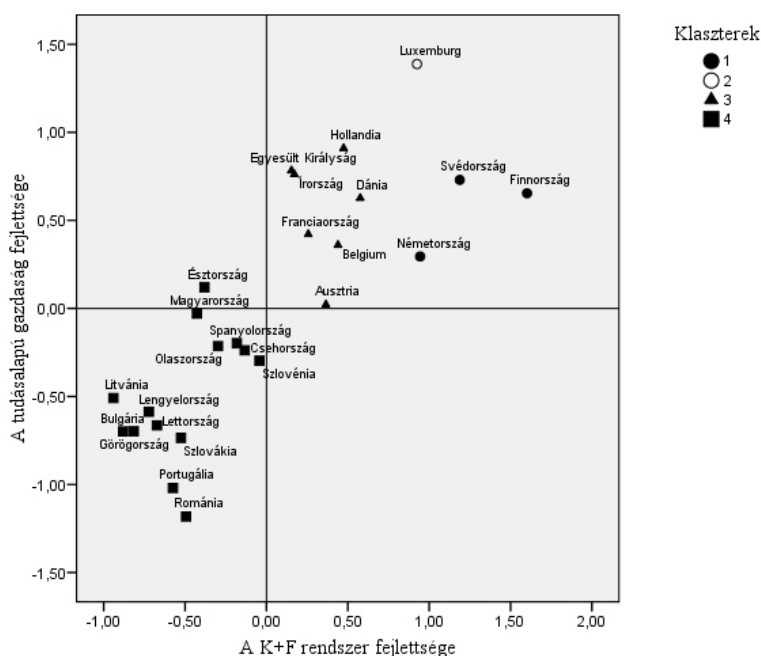
Luxemburg sajátos helyzetével ismét *önálló helyet* vívott ki magának. A közepes K+F-kiadásokon belül kiugróan nagy az üzleti finanszírozás. A csúcstechnológiai termékek exportjának aránya magas, a tudásintenzív szolgáltatásoké is átlag feletti.

A többi kontinentális országból, valamint Írországból és az Egyesült Királyságból álló klaszterre közepes szintű K+F-ráfordítás jellemző, amiben az üzleti szektor részesedése meghaladja az ötven százalékot, de az előbbieknél alacsonyabb. Ezzel összhangban van, hogy a szabadalmak lakossághoz viszonyított száma lényegesen

alacsonyabb, mint az élenjáró országokban. Magas a csúcstechnológiai termékek exportjának aránya és a tudásintenzív szolgáltatásokban dolgozóké is.

Alacsony szintű K+F-ráfordítás jellemzi a *posztoszocialista és mediterrán országokból álló* klasztert. A finanszírozásban a kormányzati részarány eléri az ötven százalékot, az üzleti szektoré ennek megfelelően alacsony. A szabadalmak aránya drámaian kevesebb még az előző csoporthoz képest is. A multinacionális vállalatok jelenlétével magyarázható, hogy a foglalkoztatásban és az exportban kisebb a szakadék a másik három klaszterhez képest.

2. ábra. A kutatás-fejlesztés és innováció kétdimenziós ábrázolása MDS alapján

A 2. ábra vízszintes tengelye az országok K+F-rendszerének fejlettségi fokát, a függőleges pedig a csúcstechnológiai termékek exportbeli súlyát, valamint a tudásintenzív területeken foglalkoztatottak arányát jelzi (S -stressz: 0,02).

A lisszaboni stratégia keretében évente kiadják az Európai Innovációs Eredménytáblát (European Innovation Scoreboard-ot – EIS). Az EIS-ben 2008-ban és 2009-ben (*UNU-MERIT* [2009], [2010]) 29 mutató szerepelt, melyek magukban foglalják az általunk használtakat. A tábla kidolgozói az indikátorokból egy indexet képeztek, amivel sorba állították a tagállamokat. A kapott kép megfelel a klaszterek alapján kibontakozónak, csak Észtország mutat annál kedvezőbb helyzetet.

Az új, posztoszocialista tagállamokra (*Chinkov [2006], Srholec [2009]*), illetve a perifériális régiókra (*Bilbao-Osorio-Rodríguez-Pose [2004]*) vonatkozó kutatások is alátámasztják, amit a klaszterelemzésünk mutatott: az új és a mediterrán tagállamok nem egyszerűen mennyiségi szempontból vannak elmaradva a régi, nem mediterrán tagállamoktól, hanem innovációs rendszerük intézményi felépítése is fejletlenebb.

3. Pénzügyi rendszer

A pénzügyi rendszer elemzésekor az új, posztoszocialista tagállamok bevonása indokolja, hogy a banki vagy pénzügyi alapú finanszírozás összehasonlító gazdaságtanban szokásos vizsgálata mellett feltegyük a kérdést, miként viszonyul ezen országok pénzügyi rendszerének fejlettsége a régi tagállamokéhoz. Az adatok kiválasztását meghatározta és egyben korlátozta, hogy melyek érhetők el teljes körűen a vizsgált tagállamok tekintetében. A bankrendszer fejlettségét mutatja a hitel- és betétállomány, illetve banki aktívák GDP-hez viszonyított aránya, valamint fontos jellemző a bankkoncentráció mértéke is. A pénzügyi fejlettségét a biztosítók, a beruházási és nyugdíjalapok nagyságával, illetve a tőzsdei kapitalizációval és forgalommal tudtuk mérni.

Belgium, Finnország és Svédország került az első klaszterbe. Bankrendszerük közepesen fejlett és meglehetősen koncentrált. A tőzsde fejlett, nagy a forgalma, ami jelentős különbséget mutat az ötödik klaszterhez képest, ahol a régi tagállamok többségét találjuk. Az intézményi befektetők közül a biztosítótársaságok átlagos vagyonnal rendelkeznek, a befektetési és nyugdíjalapok kissé átlag alattival.

Luxemburg – az előzőekhez hasonlóan – speciális helyzetben van, *önálló klaszter képez.* Bankrendszerébe nyilvánvalóan sok külföldi megtakarítás kerül, nagyon magas a betét- és hitelállomány. A befektetési alapok nagysága ugyanezt mutatja. Ugyanakkor a tőzsdei forgalom egészen alacsony.

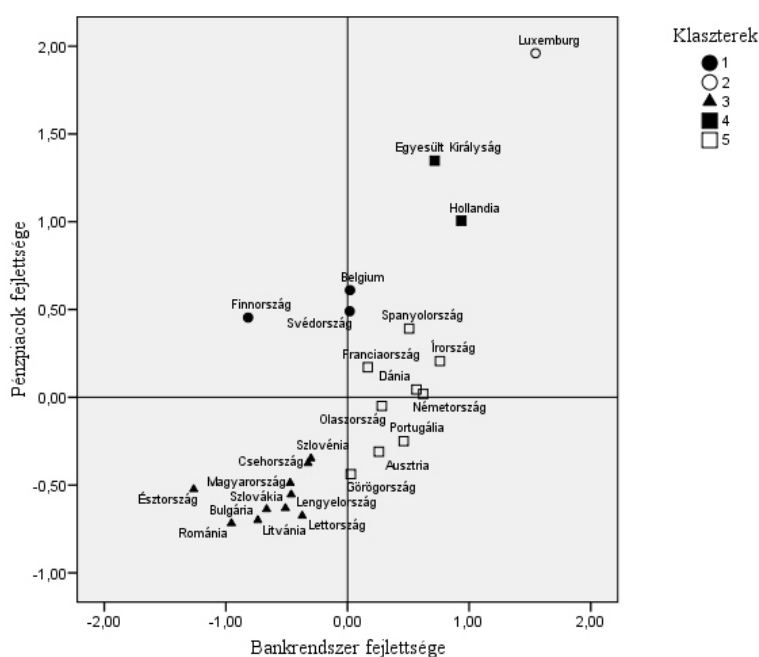
A harmadik nagy csoportot az új tagállamok alkotják, amelyek egyetlen általunk vizsgált másik alrendszerben sem jelennek meg ilyen egységesen elkülönülten a régi tagállamoktól. Bankrendszerük és pénzügyi piacuk minden eleme elmaradottabb, mint a régi tagállamoké. A fejletlenség mértéke viszonylag kisebb a bankrendszer tekintetében és nagyobb az intézményi befektetők vagyonában, a tőzsdei kapitalizációban, kiváltképp a tőzsdei forgalomban. A hitelintézetek (Herfindahl-index szerinti) koncentrációja különösen a régi tagállamok többségét magában foglaló ötödik klaszterhez képest magasabb.

A negyedik klaszterben az Egyesült Királyság Hollandiával együtt mutatja azokat a sajátosságokat (fejlett pénzügyi piac, nagy forgalmú tőzsde), amelyeket az angolszász

modellnek szoktak tulajdonítani. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy bankrendszerük is fejlettebbnek mutatkozik, mint a többi régi tagállamé. Ez utóbbiak elmaradása azonban a pénzpiacok területén még nagyobb. A bankrendszer koncentrációja a 25 tagállam átlagának szintjén van. A biztosítótársaságok és a nyugdíjalapok nagysága a többi klaszterhez képest kiemelkedő.

Kilenc régi tagállam került az ötödik klaszterbe, Ausztria, Dánia, Franciaország, Görögország, Írország, Németország, Olaszország, Portugália, Spanyolország. Fejlett a bankrendszerük, de érdekes módon a negyedik klaszterhez képest GDP-arányosan a hitel- és betétállományuk kevesebb. A bankrendszer kevésbé koncentrált. A biztosítótársaságok aktíváinak GDP-arányos nagysága átlagos, a befektetési és a nyugdíjalapok átlag alattiak. A tőzsde fejlettsége némileg átlag feletti, de nagymértékben elmarad a negyedik klasztertől.

3. ábra. A pénzügyi rendszer kétdimenziós ábrázolása MDS alapján

Az MDS kétdimenziós ábráján (lásd a 3. ábrát) a vízszintes tengelyen a bankrendszer, a függőleges tengelyen a pénzpiacok fejlettségét mérhetjük (S -stressz: 0,036).

Az Európai Unió pénzügyi rendszerének leírásáról a szakirodalomban hasonló eredményeket találni, mint amit a mi klaszterelemzésünk mutat. *Allen, Bartiloro* és

Kowalewski [2005] az EU25 pénzügyi rendszeréről készítettek tanulmányt. Megállapították, hogy az bankalapú, a tagállamok között azonban lényeges különbségek vannak. Az Egyesült Királyság hagyományosan kivétel, Hollandia, Finnország, Svédország újabban mozdult el a piaci alapú pénzügyi rendszer felé. A monetáris integráció folytán az egész uniós pénzrendszerben eltolódás tapasztalható az angol-szász modell felé, de a banki finanszírozás dominanciája mellett (*Korhonen* [2001], *Murinde–Agung–Mullineux* [2004]).

Az új, posztoszocialista országokkal foglalkozó írások nagy teret szentelnek a pénzügyi rendszer fejletlenségének, ami a mi klaszterelemzésünkben is szembevetendő. A másik nagy téma a régió bankrendszerének privatizációja, melynek nyomán a külföldi tulajdonú bankok szerepe meghatározó lett (*Reininger–Scharfax–Summer* [2002], *Mihaljek* [2004], *Pissarides* [2004], *Allen–Bartiloro–Kowalewski* [2005], *ECB* [2008], *Marton–McCarthy* [2008]).

4. Munkapiac és munkaügyi kapcsolatok

A munkapiacokat a foglalkoztatáspolitikával és a munkaügyi kapcsolatokkal összekapcsolva vizsgáltuk. A munkapiac rugalmasságát egyrészt a határozott idejű munkaviszonyban és a részmunkaidőben foglalkoztatottak, illetve a fiatalok és a tartósan munkanélküliek arányával, a foglalkoztatás szintjével, másrészt a foglalkoztatás merevségével kapcsolatban a világbanki „Doing Business” felmérésben (*World Bank* [2007]) használt indexekkel mértük. A foglalkoztatáspolitikai közkiadási adatokat a munkapiaci eszközök típusai szerint bontva használtuk fel, szétválasztva a munkapiaci információs szolgáltatásokat, az aktivizáló intézkedéseket, valamint a passzív támogatásokat. A munkaügyi kapcsolatokat a szakszervezeti szervezettség szintjével, a béralkukkal való lefedettséggel, a béralkuk koordináltságával jellemeztük.

A klaszteranalízisből az derül ki, hogy a 25 uniós tagállam öt klaszterbe sorolható. Az összes posztoszocialista ország Szlovénia kivételével, de Görögország és Olaszország társaságában egy csoportot képez. Náluk a határozott ideig és a részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya alacsony, a foglalkoztatás merevsége közepes, a bérek járulékos költségei kissé átlag feletti. Az aktív munkapiaci eszközökre keveset, a passzívakra ehhez képest sokat költenek. Nemcsak a szakszervezeti szervezettség alacsony szintű, hanem a béralkuk kiterjedtsége is csekély. A két mediterrán országban a béralkuk kiterjedtsége és koordináltsága erősebb. A foglalkoztatás szintje átlag alatti.

A második klaszterben a két skandináv állam, Dánia és Svédország mellett Belgium tűnik fel. Ezeknél éppolyan rugalmasságot mutat a munkapiac, mint az angol-

szász modellben, de az állam sokat költ mind az aktív, mind a passzív munkapiaci eszközökre. Mindezeket a többiekhez képest kimagasló szakszervezeti szervezettség és a béralkuk széleskörű rendszere kíséri. A foglalkoztatás szintje magas. Belgium esetében azonban a foglalkoztatási és a munkanélküliségi adatok lényegesen kedvezőtlenebbek, mint a másik két országban.

Hollandia egyedül képezi a *harmadik klasztert*, ami közel áll az előbbihez. Azonban itt még a második klaszternél is magasabb a határozott idejű és különösen a részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya, illetve kevesebb az aktív és magas a passzív munkapiaci eszközökre fordított közkiadások aránya. A szakszervezeti szervezettség alacsony, de a béralkuk kiterjedtek és koordináltak. A munkapiac rugalmas, a foglalkoztatás magas szintű.

Kontinentális és mediterrán országok alkotják a *negyedik klasztert* (Ausztria, Finnország, Franciaország, Luxemburg, Németország, Portugália, Spanyolország) egy volt szocialista országgal, Szlovéniával. Ezekben az országokban nemcsak az angolszász modellhez, hanem a második és harmadik klaszterhez képest is merevebb munkapiaccal találkozunk. A határozott idejű szerződéssel foglalkoztatottak aránya magas, a részmunkaidőben foglalkoztatottaké pedig közepes, de a foglalkoztatás mérvségét mérő indexek magas értéket mutatnak, a bérek járulékos költségei úgyszintén. Az aktív munkapiaci eszközökre közepes mértékben költenek, a passzívakra sokat, de a második és harmadik klaszternél kevesebbet. A szakszervezeti szervezettség közepes, de a béralkuk rendszere kiterjedt és koordinált. A foglalkoztatás, illetve a munkanélküliség az uniós átlag körüli.

Az Egyesült Királyság és Írország tankönyvszerűen mutatja azokat a jellemzőket, amiket az angolszász modelltől várunk. A határozott idejű szerződéssel alkalmazottak aránya alacsony, a részmunkaidőben alkalmazottaké viszont nagyon magas; összességében a foglalkoztatás indexei rendkívül rugalmas munkapiacra utalnak. A munkapiaci közkiadások nagyon alacsonyak, kivéve az információs szolgáltatásokra fordítottakat. A szakszervezeti szervezettség ugyan közepes, de a bérmegállapodások nem kiterjedtek. A foglalkoztatás magas szintű.

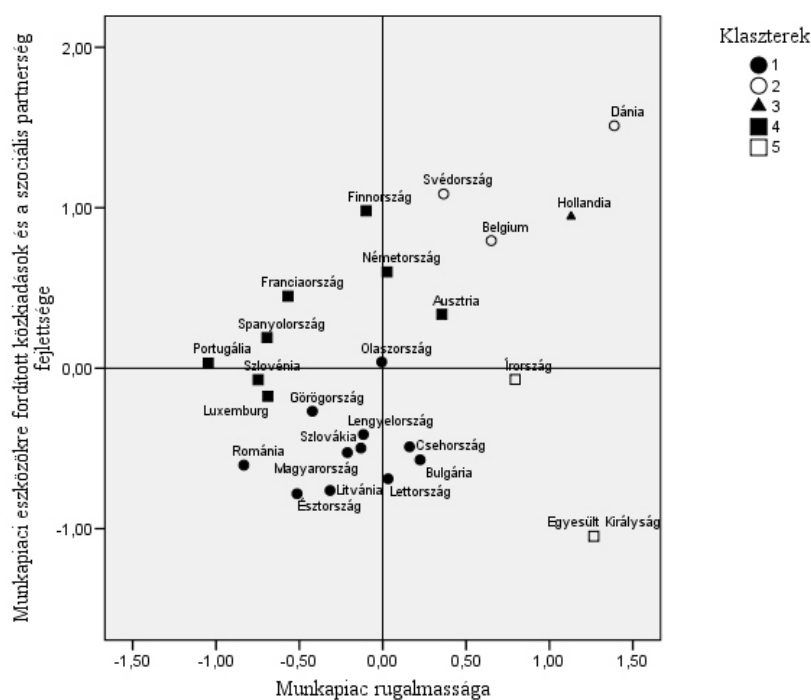
A 4. ábrán egyrészt a munkapiaci eszközökre fordított közkiadások és a munkaügyi kapcsolatok indikátorai (függőleges tengely), másrészt a munkapiac rugalmassága (vízszintes tengely) alapján alkotnak csoportokat az országok (*S*-stressz: 0,066).

Az előbb ismertetett csoportosítás megközelítőleg megfeleltethető annak, amit az Európai Bizottság munkaügyi kapcsolatokról szóló 2008-as jelentése (*EC* [2008]) tartalmaz. E kettő közötti különbségek többnyire a határesetként szereplő országokra vonatkoznak (Írország, Finnország).

A posztoszocialista országok csoportját kérdőjelekkel tárgyalja a bizottsági jelentés, mert még nem tekinti eldönthetőnek, melyek lesznek ennek tartós munkapiaci és munkaügyi jellemzői. Ezen új tagállamok munkapiacának legszembetűnőbb vonása a foglalkoztatás, az aktivitás alacsony szintje. Eleinte ezt az átmenet velejárójának tar-

tották, de azokban az országokban is viszonylag alacsony maradt, ahol később dinamikus gazdasági növekedés következett be. Sőt, *Fialová és Schneider* [2008] szerint 1999-től a régi tagállamokban a foglalkoztatás nagyobb ütemben nőtt, mint az újakban. A szerzők a foglalkoztatás, illetve a munkanélküliség egyes szerkezeti sajátosságait is rendre megemlítik: a munkanélküliség szintje kiugróan magas a fiatalok és az alacsonyan képzettek között, egy-egy országon belül nagyok a különbségek a munkanélküliségben, amit a munkaerő mobilitása sem csökkent. (*Rashid–Rutkowski–Fretwell* [2005], *Schiff et al.* [2006], *Cazes–Nesporova* [2007]).

4. ábra. A munkapiacok és a munkaügyi kapcsolatok kétdimenziós ábrázolása MDS alapján

Az új, poszt-szocialista tagállamok munkaügyi kapcsolatainak leírása egyöntetű a szakirodalomban. A rendszerváltozás után a szocialista nagyvállalatok megszűnésével, a privatizációval a szakszervezeti szervezethez nagymértékben visszaesett, a megmaradt és az új szakszervezetek hallgatólagosan támogatták az elkerülhetetlennek tartott fájdalmas reformokat. A munkaadói szervezetek pedig nem is léteztek, újonnan kellett létrehozni azokat. A kollektív alkuk decentralizáltak, a szakszervezetek akkor is tartózkodnak az akcióktól, ha a kollektív szerződések végrehajtásában problémák vannak (*Dimitrova–Petkov* [2005], *Sissenich* [2007]).

5. Szociális védelem és jóléti állam

A szociális védelem vizsgálatánál nemcsak a kiadások GDP-hez viszonyított nagyságára voltunk kíváncsiak, hanem a belső szerkezetére is. A legfontosabb tételek, amelyek az egyes szociális ellátó rendszerek sajátosságát is megadják, az öregségi ellátás, illetve a gyerek- és családtámogatások aránya. A finanszírozás forrása – állam, munkaadók, támogatottak – szintén lényeges intézményi vonásokra utal. Figyelembe vettük a szegénységi kockázatot a jóléti transzferek előtt és után, a jövedelmi egyenlőtlenségeket, valamint a finanszírozás forrását.

A szociális védelem klaszterelemzése összetett képet mutat. Várakozásainknak megfelelően *Dánia, Svédország, Finnország és Luxemburg az élenjáró* a szociális védelem biztosításában. Ráfordításuk hatékony, mert a jövedelmi egyenlőtlenségek ebben a csoportban a legkisebbek, s a szegénységi kockázat annak ellenére legalacsonyabb a jóléti elosztás után, hogy előtte átlag feletti. A szolgáltatások finanszírozásában a kormányzat részesedése a legnagyobb. Figyelemre méltó, hogy egyfelől a nyugdíjak GDP-hez viszonyított aránya kissé a 25 állam átlaga feletti, másfelől a jóléti kiadásokon belül magas a család- és gyermektámogatások, valamint a fogyatékkal élők támogatásának aránya.

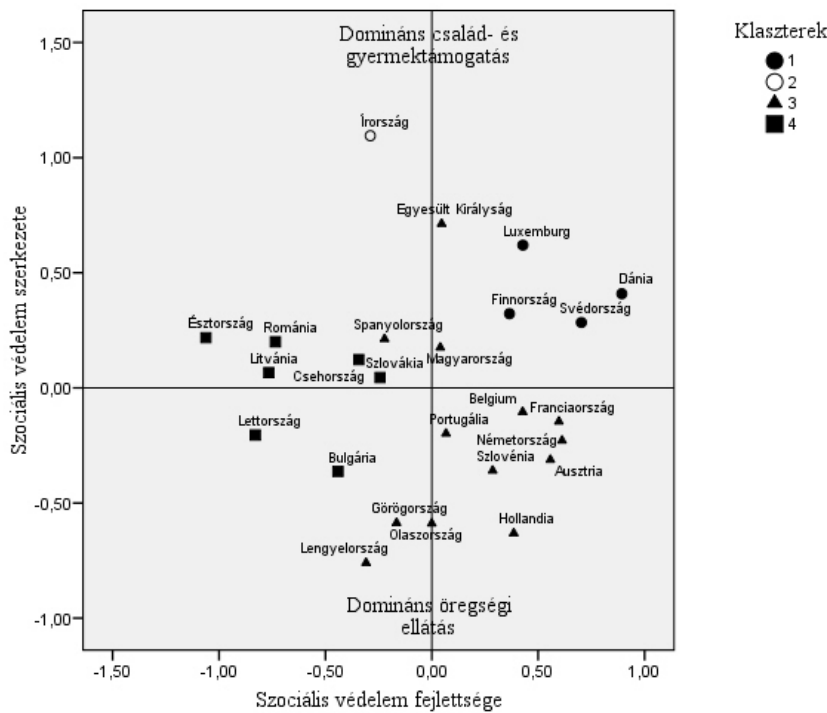
A régi tagállamok közül *egyedül Írországban* alacsonyak a szociális és egészségügyi kiadások. A jövedelemeloszlás egyenlőtlensége közepes, viszont magas a szegénységi kockázat a jóléti transzferek előtt és után. A nyugdíjak aránya a GDP-hez viszonyítva rendkívül alacsony, ami a társadalom fiatalságának is köszönhető. Így az sem meglepő, hogy a szociális kiadásokon belül alacsony az időskorúak szociális kiadásainak és magas a család- és gyermektámogatásnak az aránya. E kiadások finanszírozásában a kormányzatnak kiemelkedően nagy a szerepe.

A következő klaszter nagyon népes. *Luxemburgon kívül az összes kontinentális országot, a mediterrán országokat, az Egyesült Királyságot, valamint Lengyelországot, Magyarországot³ és Szlovéniát* is magában foglalja. A szociális védelem, illetve az egészségügyi kiadások mértéke nagyon közel áll az első klaszterhez, tehát magasnak mondható. A jövedelmi egyenlőtlenségek viszont közepesek, így a szegénységi kockázat a transzferek előtt és után szintén átlag körüli. A nyugdíjak aránya a GDP-hez viszonyítva magas. A szociális védelem kiadásain belül kis részt képeznek a család- és gyermektámogatások, nagyot az időskorúak ellátása. A szociális védelem kiadásainak finanszírozási hozzájárulása a kormányzat, a munkaadók és a támogatott személyek részéről egyaránt közel van az összes vizsgált ország átlagához, a kormányzaté és a munkaadóké hasonló arányt képvisel.

³ A szociális védelem kiadásait tekintve Magyarország és Lengyelország a klaszteren belül a sor végén állnak, de intézményrendszerük egésze mégis ebbe a csoportba sorolható. Az előbbi abból a szempontból határeset, hogy esetében magasabb a család- és gyermektámogatás aránya (*Fazekas–Tokajiné* [2007]).

A három balti állam, Csehország, Szlovákia, Románia, Bulgária alkotja azt a csoportot, ahol a legalacsonyabbak a szociális és egészségügyi kiadások. A jövedelemelosztás egyenlőtlenségei itt a legnagyobbak, miközben a szegénységi kockázat a jóléti transzferek előtt egy kissé átlag alatti, utánuk afeletti. A nyugdíjak aránya a GDP-hez képest alacsony, de a szociális kiadásokon belül közepes a család- és gyermektámogatásé, valamint magas az időkorúak ellátásáé. A szociális védelem kiadásában kimagasló a munkaadók hozzájárulása, kicsi a kormányzaté, de a támogatott személyeké is.

5. ábra. A szociális védelem kétdimenziós ábrázolása MDS alapján

Az 5. ábrán a vízszintes tengely a szociális védelem fejlettségét jelöli. A függőleges tengelyen mérhető, hogy az öregségi, illetve nyugdíjellátások vagy a gyerek- és családtámogatások dominálják-e a szociális ellátó rendszert (S -stressz: 0,09).

A klaszterelemzésünkben kibontakozó kép hozzávetőleg megfelel annak, amit a szakirodalomban találunk a jóléti rendszerekről. A kontinentális országok közül elemzésünkben nem válnak ki a mediterrán országok, de az Európai Bizottság munkaügyi kapcsolatokról szóló jelentésében sem. Az Egyesült Királyság és Írország e tekintetben besorolása általában bizonytalanságokat okoz, mert az előbbi inkább nem

(*Esping-Andersen* [1990]), az utóbbi pedig inkább beleillik az angolszász modellbe (*Callan et al.* [2008]).

Az Európai Bizottság munkaügyi kapcsolatokról szóló jelentése (*EC* [2008]) szerint nem egyértelmű, hogy az új, posztszocialista tagországok az angolszász, rászorultsági elvre épülő reziduális modellhez tartoznak-e vagy a szegmentált kontinentálishoz. Klaszterelemzésünk is igazolja, hogy ezeket az országokat nem lehet egy jóléti rendszerbe sorolni. Ugyanis Lengyelország, Magyarország és Szlovénia a kontinentális országok közé tartoznak, a többiek pedig inkább egy reziduális rendszer jellemzőivel rendelkeznek, melytől azonban elválasztja őket a kontinentális társadalombiztosítás hagyománya és a magas munkáltatói hozzájárulás a finanszírozásban.

6. Oktatás

Az oktatás különböző szintjeiben való részvétel, azaz az oktatási rendszer kiterjedtsége, valamint finanszírozásának nagysága sokat elárul az oktatás helyéről, szerepéről a gazdaságban. Ugyanakkor a rendelkezésre álló statisztikai adatokkal az oktatási rendszernek csak néhány jellemzőjét tudjuk leírni, belső felépítését, minőségi jegyeit nem. Az egyes végzettségi szintekhez tartozó munkanélküliségi, illetve foglalkoztatási adatokkal azt próbáltuk megragadni, hogy az mennyire alkalmazkodik a munkapiachoz. A foglalkoztatást, a munkanélküliséget természetesen sok más tényező is befolyásolja, a munkapiaci adatokból ezért csak korlátozott érvényű következtetéseket lehet levonni.

A klaszterelemzés alapján két igazán jellegzetes csoport emelkedik ki, az első és a második klaszter. Ezekkel szemben a harmadik és a negyedik csoport közötti határvonal meglehetősen elmosódó, de összevonásuk túlságosan heterogén formációhoz vezetett volna.

Az első klaszter jellegzetessége, hogy a különböző végzettségű társadalmi csoportok munkapiaci foglalkoztatása magas beiskolázási szint mellett kiemelkedő. *Ausztria, Dánia, az Egyesült Királyság, Finnország, Hollandia, Svédország, Szlovénia* tartoznak ide. A legfeljebb alsó középfokú végzettségűek⁴ és a korai iskolaelhagyók aránya az összes tagállam átlaga alatt van, de nem a legalacsonyabb. A felnőttkép-

⁴ Az oktatási rendszer elemzésénél az adatbázisokban használt Nemzetközi Egységes Oktatási Osztályozási Rendszer (International Standard Classification of Education – ISCED) kategóriáit alkalmaztuk. Az e szerinti képzési szintek a következők: 0 – Iskola előtti (óvodai) oktatás; 1 – Alapfokú oktatás első szintje (5-7 éves kortól számított 6 éves oktatási időtartam); 2 – Középsiskola alsó tagozata vagy az alapfokú oktatás második szintje; 3 – Középfokú oktatás (felső szintje); 4 – Nem felsőoktatás jellegű poszt-szekunder oktatás; 5 – A felsőoktatás első szintje, amely közvetlenül nem vezet tudományos minősítés megszerzéséhez (minimális időtartama két év); 6 – A felsőoktatás második szintje, amely közvetlenül tudományos fokozat megszerzéséhez vezet.

zésben kiemelkedően sokan vesznek részt. Mind a felső középfokú végzettségűek aránya, mind azon belül a szakképzésben résztvevőké átlag feletti, a felsőoktatásba beiskolázottaké, valamint a felsőfokú műszaki és természettudományos végzettségűeké az összes klaszterhez képest a legmagasabb. Ezekben az országokban (elsősorban az északi országokban, legkevésbé Hollandiában) fordítanak legtöbbet oktatásra akár az egy diákra jutó kiadásokat viszonyítjuk az egy főre jutó GDP-hez, akár az oktatási kiadásokat a teljes GDP-hez. A munkanélküliség és a foglalkoztatás mutatói egy⁵ kivételével minden végzettségi szinten ebben a klaszterben a legkedvezőbbek. Az alacsony végzettségűek foglalkoztatottsága is az összes tagállam átlaga felett van, de szintjét a mediterrán klaszter adata meghaladja.

Ez utóbbi, *második csoport* három mediterrán országból, *Olaszországból, Spanyolországból és Portugáliából* áll. Ezek oktatási rendszere paradox képet mutat, a kissé átlag feletti felsőoktatási beiskolázás az alacsony végzettségűek kiugróan magas arányával párosul. Felnőttképzésben jóval kevesebben vesznek részt az első klaszterhez képest, de többen, mint a harmadik vagy a negyedik klaszterben. Bár az oktatási kiadások átlag alattiak, csak az első klasztertől mutatnak lényeges elmaradást. Az alacsony végzettségűek foglalkoztatási rátája a legkedvezőbb, a magasabb végzettségűeké viszont a legrosszabbak.

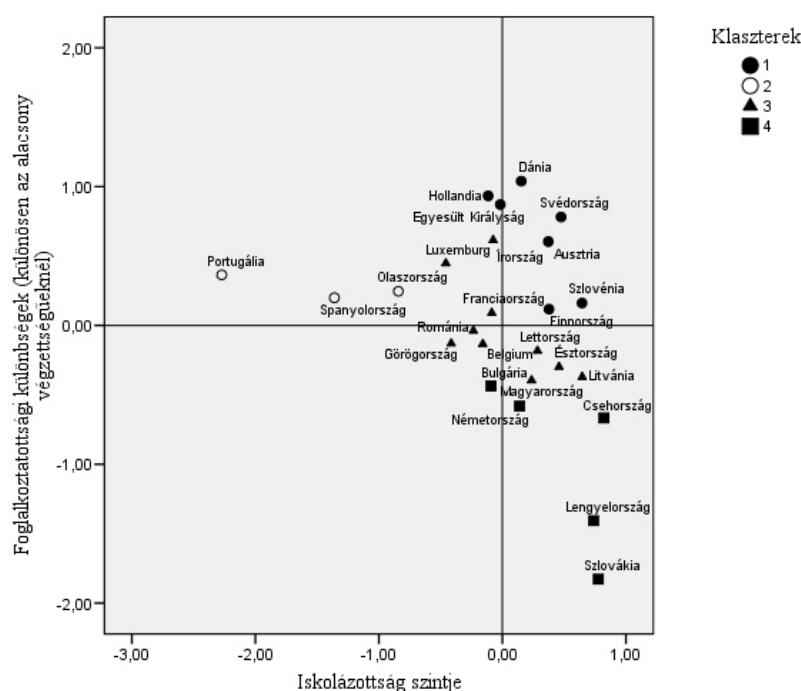
A *harmadik klaszterbe* tartozik *Belgium, a három balti állam, illetve Franciaország, Görögország, Írország, Luxemburg, Magyarország és Románia*. Ezekben az országokban az alacsony végzettségűek és a korai iskolaelhagyók, valamint a magasabb végzettségűek aránya egyaránt átlag közeli. A szakképzésben viszont az uniós átlagnál kevesebben vesznek részt, a felnőttképzésben úgyszintén. Az oktatási kiadások minden vizsgált mutató szerint átlag alattiak, kivéve Belgiumot, Franciaországot és Magyarországot. A foglalkoztatási ráták minden végzettség esetében elmaradnak az átlagtól, a munkanélküliségi ráták akörüliek, kivéve az alacsony végzettségűekét, ami alacsonyabb. A klaszteren belül Írország „dicsekedhet” a többiekénél jobb foglalkoztatási, illetve munkanélküliségi adatokkal.

A *negyedik csoportot* *Bulgária, Csehország, Lengyelország, Németország, valamint Szlovákia* alkotják. Az alacsony végzettségűek és a korai iskolaelhagyók aránya itt a legkisebb, míg a legalább felső középfokú végzettségűeké és a szakmunkásképzésben tanulóké a legnagyobb. A felsőoktatásba beiskolázottak aránya átlag alatti, a felnőttképzésben résztvevőké és a műszaki, illetve természettudományos képzettségűeké a négy klaszter közül a legalacsonyabb. Az oktatási közkiadások a GDP-hez képest a legkisebbek, de a magánkiadások a legnagyobbak. A felsőoktatásban az egy főre jutó GDP-hez viszonyított kiadások átlag feletti. Az alacsony végzettségűek foglalkoztatási és munkanélküliségi rátái a legkedvezőtlenebbek, a magasabb végzettségűeké az átlag közelében vannak.

⁵ A 25 és 64 év közötti, legfeljebb alsó középfokú végzettségűek foglalkoztatási rátája.

Ezen a klaszteren látjuk legmélyebben a szocialista oktatási rendszer nyomait. A lakosság nagy részét a nyugati országokat meghaladó mértékben tudták bevonni az oktatási rendszerbe, s a képzés jól szolgálta a szocialista iparosítás céljait. Azonban a magas szintű foglalkoztatást a kapitalista átalakulást követően kialakult magas szintű iskolázottság sem biztosítja az új gazdasági struktúrában. Feltehető, hogy Németország az egyesítésnek tulajdoníthatóan került ebbe a klaszterbe.

6. ábra. Az oktatási rendszer kétdimenziós ábrázolása MDS alapján

A 6. ábra vízszintes tengelye az egyes országokban tapasztalható iskolázottsági szintet, függőleges tengelye a foglalkoztatottsági különbségeket mutatja, kiváltképp az országok elhelyezkedésére legnagyobb hatással levő alacsony végzettségűek tekintetében (S-stressz: 0,068).

Az oktatási rendszer előbbieken ismertetett klasztereit érdekes összevetni azzal az összesítéssel, amit a 2006-os PISA-jelentés (OECD [2007]) ad az uniós tagállamok oktatásának minőségéről. Eszerint az első és a második klaszterben az oktatás teljesítménye homogén. Az előbbi kiválóan „teljesítőket”, az utóbbi gyenge eredményt nyújtó mediterrán országokat foglal magában. A másik két klaszter viszont heterogén, az országok teljesítményében nagy különbség van.

7. A közép- és kelet-európai kapitalizmusmodell

Az egyes alrendszerek klasztereinek együttes figyelembe vételével az összes alrendszerre kiterjedő, közös klaszterek kialakítására törekedtünk. Ehhez az SPSS-szoftverben a „kétlépéses” (two-step) klaszteranalízist alkalmaztuk, mert ez tudja kezelni a klaszterbesorolásból mint kategóriákból képzett új klasztereket. Az elemzés eredménye egy, az eljárás szerint megadott optimális klaszterszám. Jelen vizsgálatunk során két klasztert kaptunk: az egyikben a régi, a másikban az új tagállamok szerepelnek. Miután a szoftver által javasolt klaszterszám csak ajánlás, illetve értéke az Aikake-féle információs kritérium és annak relatív változása alapján majdnem mindig kettő, az eredményül kapott „optimális” klaszterszámon kívül további eseteket is szokás vizsgálni. Így három-, négy-, illetve többklaszteres megoldást is kipróbáltunk. A különböző klaszterszámok közül úgy választottunk, hogy ezeket összevettük a szakirodalomban talált kvalitatív elemzésekkel.

1. táblázat

Az EU25 együttes klaszterei

1. klaszter	Ausztria, Belgium, Dánia, Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Írország, Németország,
2. klaszter	Görögország, Olaszország, Portugália, Spanyolország
3. klaszter	Finnország, Luxemburg, Svédország
4. klaszter	Bulgária, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia, Szlovákia, Szlovénia

A tagállamok osztályozása lényegében egybeesik a szakirodalom előbbieken többszörösen idézett kapitalizmus modelljeivel, amit vizsgálatunk eredménye szerint egy újabbal, a közép- és kelet-európai modellel kell kiegészíteni. (Lásd az 1. táblázatot.) A kisebb jelentőségű eltérések értelmezésére terjedelmi okokból nem térünk ki. A legfontosabb különbség a szakirodalomban elterjedt tipizáláshoz képest, hogy az angolszász modell az elemzésünkben nem jelent meg önállóan. Egyes jellemzői csak a pénzügyi rendszerben, a munkapiacon és a szociális védelemben bukkantak fel.

A közép- és kelet-európai országok az Európai Bizottság munkaügyi kapcsolatokról szóló jelentése (EC [2008]) szerint önálló kapitalizmusmodellt testesítenek meg. A beszámoló ugyanakkor egyes területeken nyitva hagyja a kérdést annak eldöntésében, hogy melyik a „végleges” az ellentmondásos tendenciák közül. Saját vizsgálatunk is egy önálló közép- és kelet-európai modell jogosultságát mutatja. Ugyanis ezen országok jobban elkülönülnek a régi tagállamoktól, mint egymástól. Egyedül Szlovénia bizonyult határesetnek a kelet-közép-európai és a kontinentális országok között.

A 2. táblázatban az empirikus kutatásunk eredményeként született közép- és kelet-európai modellt a régi tagállamok modelljeivel hasonlítjuk össze.

2. táblázat

A közép- és kelet-európai modell, illetve a régi tagállamok modelljei között hasonlóságok

Intézményi terület	A közép- és kelet-európai országmodell jellemzői és hasonlósága a régi tagállamok modelljeivel
Termékpiacok	A fejlett technikai színvonal hordozója a külföldi működő tőke. A <i>kontinentális</i> és a <i>mediterrán</i> modell között helyezkedik el, az ide tartozó országok az előbbinél kevésbé, utóbbinál rugalmasabb termékpiacok.
K+F és innováció	A K+F-kiadások főként az üzleti szektor csekély ráfordításai miatt alacsonyak. A külföldi működő tőke jelenléte miatt a gazdaságban kisebb a szakadék a régi, nem mediterrán tagállamokhoz képest, mint a K+F-ben. A <i>mediterrán</i> modellhez hasonlít.
Pénzrendszer	Bankalapú, a bankrendszerben meghatározó a külföldi bankok jelenléte, a pénzpiacok szerepe marginális. Ez a <i>kontinentális</i> modellnek felel meg (ezen a területen a mediterrán országok pénzügyi rendszere a kontinentális modellel írható le), de lényegesen fejletlenebb szinten.
Munkapiac és munkaügyi kapcsolatok	A munkapiacnak nincs meg a mediterrán és a kontinentális modellre jellemző dualitása, ami az <i>angolszász</i> modellel rokonítja, de a munkapiac utóbbinál kevésbé rugalmas, a középmezőnyben van. A munkapiaci eszközökre költött összeg és a foglalkoztatottság szintje alacsony, csakúgy mint a szakszervezeti szervezettség. A szakszervezetek alkalmazkodók a kollektív alkukban. Az állam szervező szerepet játszik a munkaügyi kapcsolatokban, mint a <i>mediterrán</i> modellben, de a munkaadói-munkavállalói kapcsolat nem konfliktusos. A kontinentális országok közé egyedülként Szlovénia került be.
Szociális védelem	Lengyelország, Magyarország, Szlovénia a <i>kontinentális</i> modellbe illik, annak „szerényebb kiadása”. A másik hét posztoszocialista országban a jóléti kiadások szintje alacsony és magas a jövedelmi egyenlőtlenség. Ez az <i>angolszász</i> modellel rokonítja őket, de a finanszírozás konstrukciójában megmaradtak a kontinentális társadalombiztosítás hagyományai.
Oktatási rendszer	Az oktatási rendszer kiterjedtsége az uniós átlag körül van, a foglalkoztatási szint viszont rosszabb, kiváltképp az alacsony végzettségüké. Az oktatási kiadások átlag alattiak. A nemzetközi tesztekben az új tagállamok diákjainak teljesítménye nagy szóródást jelez. Csak Szlovénia kerül be a legeredményesebb oktatási rendszerrel rendelkező – zömmel északi – országok közé. Ebben az alrendszerben nincsenek olyan világos modellek, mint a többiben, de az új tagállamok leginkább a <i>kontinentális</i> országok oktatási rendszereivel mutatnak hasonlóságot.

8. Következtetések

A 2. táblázatban áttekintettük a közép- és kelet-európai modell jellemzőit, egyúttal hasonlóságokat keresve a már létező modellekkel. A táblázatból kiderül, hogy az a meglévőkkel az egyes alrendszerek tekintetében nem azonosítható.

Első látásra úgy tűnhet, hogy csak esetlegesen kerültek egymás mellé a különböző alrendszerek intézményi megoldásai, hiszen a közép- és kelet-európai modell elemei hol az angolszász, hol a mediterrán, hol a kontinentális modellhez hasonlítanak. Ha azonban jobban megfigyeljük ezeket az elemeket, megállapíthatjuk, hogy alapvetően három tényezőre vezethetők vissza: a tőkehiányra, a gyenge civil társadalomra és arra hatásra, ami az Európai Unióból és a nemzetközi szervezetekből érte az új tagállamokat.

A tőkehiány szükségsszerűvé tette a külföldi tőkebevonást, de az már a nyugati országokban uralkodó közgazdasági paradigmából és az európai integráció régi tagállamok által elért szintjéből adódott, hogy a tőkebevonás azonnali liberalizációval együtt ment végbe, és fel sem vetődtek olyan iparvédelmi intézkedések, mint az a felzárkózó országoknál más korban, illetve más régióban megszokott volt. Az új tagállamoknak alkalmazkodnia kellett az uniós versenyszabályozáshoz. A tőkehiány azt is szükségsszerűvé tette, hogy a pénzügyi rendszer bankalapú legyen, hiszen a külföldi működő tőke tetemes része a pénzügyi szektorban, a bankokban jelent meg, a vállalkozások nem a tőkepiacon keresztül juthattak fejlesztési forráshoz. A munkapiacok működése, illetve a munkaügyi kapcsolatok azért különböznek mind az angolszász, mind a mediterrán országokéitól, mert a civil társadalom, és ezen belül a szakszervezeti szerveződés az erős szakszervezettel rendelkező kontinentális és skandináv modelleken túl ezekhez képest is erőteljesebb. Az uniós jogharmonizáció kényszerre valamelyest javította a munkavállalók pozícióját, e nélkül feltehetően még gyengébb lenne. A szociális védelem alacsony vagy kissé magasabb szintje, a jóléti újraelosztás korlátozása pedig jól korrelál az új tagállamok között azzal, hogy hol erősebb vagy gyengébb a civil társadalom, illetve a szociális védelem intézményeinek milyen mély gyökerei, hagyományai vannak. A K+F és az innováció rendszere szintén érthető annak ismeretében, hogy hiányzik az a hazai bázisú, nemzetközileg versenyképes vállalati háttér, ami az északi vagy a kontinentális országokban az innovációs rendszer motorja. Ennek hiányát az államilag indukált K+F sehol sem tudja pótolni.

Elemzésünkéből tehát úgy tűnik, a közép- és kelet-európai modell nem esetlegesen alakult ki, hanem a kiinduló feltételekre adott válaszként. Ebből következően semmi okunk ezt átmeneti állapotnak tekinteni, ami valamelyik más európai kapitalizmusmodell felé halad, és azt feltételezni, hogy ez az intézményegyüttes tartósan ne maradjon fenn.

Függelék

A klaszterelemzéshez használt indikátorok listája:

Termékpiacon

Az áruk kereskedelmének integráltsága
 A szolgáltatások kereskedelmének integráltsága
 Az áruk nemzetközi kereskedelmének mérlege a GDP százalékában
 A szolgáltatások nemzetközi kereskedelmének mérlege a GDP százalékában
 Belső FDI-állomány a GDP százalékában
 Külső FDI-állomány a GDP százalékában
 Árszabályozás (index)
 Állami vállalatok és beruházások kiterjedtsége (index)
 Legmagasabb marginális adóráta vállalatok esetén (%)
 Legmagasabb marginális adóráta magánszemélyek esetén (%)
 Teljes adóráta a profithoz képest (%)
 Vállalkozás indításához szükséges eljárások száma
 Vállalkozás indításának időtartama (nap)
 Vállalkozás indításának költsége az egy főre jutó jövedelem százalékában
 Vállalkozás indításához szükséges minimum tőke az egy főre jutó jövedelem százalékában
 Engedélyek beszerzéséhez szükséges eljárások száma
 Engedélyek beszerzésének időtartama (nap)
 Engedélyek beszerzésének költsége az egy főre jutó jövedelem százalékában
 Tulajdonjog bejegyzéséhez szükséges eljárások száma
 Tulajdonjog bejegyzésének időtartama (nap)
 Tulajdonjog bejegyzésének költsége az ingatlan értékének százalékában
 Adófizetések száma évente
 Adófizetésre fordított idő (óra/év)
 Szerződések teljesítésének kikényszerítéséhez szükséges eljárások száma
 Szerződések teljesítésének kikényszerítéséhez szükséges időtartam (nap)
 Szerződésteljesítések kikényszerítésének költsége a követelés százalékában
 Egy vállalkozás megszüntetéséhez szükséges idő (évek)
 Egy vállalkozás megszüntetésének költsége a vagyon százalékában
 Egy vállalkozás megszüntetésekor a hitelezők követelésének visszaszerezhető hányada

Kutatás-fejlesztés és innováció

K+F-kiadások aránya a GDP arányában (%)
 Üzleti szektor aránya a K+F-kiadásokban (%)
 Kormányzati források aránya a K+F-kiadásokban (%)
 Emberi erőforrás a tudományban és a technológiában a munkaerő százalékában
 Csúcstechnológiai termékek exportja az összes export százalékában
 Foglalkoztatás a tudásintenzív szolgáltatásokban a foglalkoztatás százalékában

Egy milliárd lakosra jutó európai csúcstechnológiai szabadalom
Egy milliárd lakosra jutó, az Egyesült Államok Szabadalmi és Védjegyhivatala (US Patent and Trademark Office) által kiadott szabadalom
A külföldi források aránya a K+F-kiadásokban (%)
Foglalkoztatás a csúc- és közepes csúcstechnológiai iparágakban az összes foglalkoztatás százalékában

Pénzügyi rendszer

A bankok tőkéje az aktívák arányában (%)
Banki betétek a GDP-hez viszonyítva
Banki működési költségek az összes aktívához viszonyítva
A betéti banki aktívák a GDP arányában
A bankrendszer által biztosított hazai hitelek a GDP százalékában
Betéti bankok által a magánszektorban nyújtott hitel a GDP-hez viszonyítva
Bankkoncentráció (a három legnagyobb bank aktíváinak részesedése az összes kereskedelmi bank aktíváiból)
A hitelintézetek Herfindahl-indexe (0-tól 10 ezerig)
Az öt legnagyobb hitelintézet aktívái az összes aktíva százalékában
Biztosítótársaságok által igazgatott összes aktíva a GDP-hez viszonyítva
Befektetési alapok által igazgatott összes aktíva a GDP-hez viszonyítva
Életbiztosítási díjak volumene a GDP-hez viszonyítva
Nyugdíjalapok által igazgatott összes aktíva a GDP-hez viszonyítva
Nem életbiztosítási díjak volumene a GDP-hez viszonyítva
A tőzsdén jegyzett cégek piaci kapitalizációja a GDP százalékában
A tőzsdéi forgalom aránya az összes részvény átlagos reálértékéhez képest
A tőzsdén jegyzett részvények reálértéke a GDP-hez viszonyítva
A tőzsdén forgalmazott összes részvény értéke a GDP-hez viszonyítva

Munkapiac és munkaügyi kapcsolatok

Határozott idejű szerződéssel foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatott százalékában
Részmunkával foglalkoztatottak a foglalkoztatottak százalékában
Munkapiaci politikákra fordított közkiadások aránya a GDP százalékában – munkapiaci szolgáltatások (1. kategória)
Munkapiaci politikákra fordított közkiadások aránya a GDP százalékában – munkapiaci intézkedések (2–7. kategória)
Munkapiaci politikákra fordított közkiadások aránya a GDP százalékában – munkapiaci támogatások (8–9. kategória)
Szakszervezeti sűrűség (a szakszervezeti tagok aránya a bérből és fizetésből élők között, százalék)
Béralkukkal való lefedettség (a béralkukban érintettek aránya a bérből és fizetésből élők között, százalék)

A béralkuk koordinációjának indexe
 Az alkalmazás nehézségének indexe
 A munkaidő-szabályozás merevségének indexe
 Az elbocsátás nehézségének indexe
 A foglalkoztatás merevségének indexe
 Nem bér jellegű munkaköltségek a bér százalékában
 Elbocsátási költségek a heti fizetések számában kifejezve
 Foglalkoztatási ráta (%)
 Munkanélküliségi ráta (%)
 Tartósan munkanélküliek az aktív népesség százalékában
 A 25 évnél fiatalabbak munkanélküliségi rátája

Szociális védelem és jóléti állam

Összes egészségügyi kiadás a GDP-hez viszonyítva (%)
 Egészségügyi közkiadások a GDP-hez viszonyítva (%)
 Egészségügyi magánkiadások a GDP-hez viszonyítva (%)
 A jövedelemeloszlás egyenlőtlensége a társadalom leggazdagabb és legszegényebb 20 százalékának arányában
 Nyugdíjkiadások a GDP százalékában
 Szegénységi kockázat a jóléti transferek előtt (%)
 Szegénységi kockázat a jóléti transferek után (%)
 A szociális védelem teljes költsége a GDP százalékában
 A kormányzat által finanszírozott nem természetbeni szociális kiadások a GDP százalékában
 Gyógyászati/egészségügyi kiadások az összes szociális kiadás százalékában
 Család- és gyermektámogatás az összes szociális kiadás százalékában
 Időskorúak szociális kiadásai az összes szociális kiadás százalékában
 Fogyatékkal élők szociális kiadásai az összes szociális kiadás százalékában
 Lakhatással kapcsolatos szociális kiadások az összes szociális kiadás százalékában
 Munkanélküliséggel kapcsolatos szociális kiadások az összes szociális kiadás százalékában
 Kormányzati hozzájárulás a szociális védelem költségeihez (%)
 Munkaadók hozzájárulása a szociális védelem költségeihez (%)
 Támogatott személyek hozzájárulása a szociális védelem költségeihez (%)

Oktatás

A legfeljebb alsó középfokú végzettségűek (ISCED 0–2) aránya a 25 és 64 év közötti népességben (%)
 Korai iskolaelhagyók (a 18 és 24 év közöttiek közül legfeljebb alsó középfokú végzettséggel rendelkezők (ISCED 0–2) százalékos aránya)
 A legalább felső középfokú végzettségűek aránya a 25 és 64 év közötti népességben (%)
 A legalább felső középfokú végzettségűek aránya a 20 és 24 év közötti népességben (%)
 Szakképzésben résztvevők aránya a felső középfokú oktatáson belül (fiúk, %)

- Szakképzésben résztvevők aránya a felső középfokú oktatáson belül (lányok, %)
- Felsőoktatási beiskolázás (bruttó %)
- Felnőttképzésben résztvevők aránya a 25 és 64 év közötti népességben a kutatást megelőző négy hétben (%)
- 1000 fő 20 és 29 év közötti lakosra jutó műszaki és természettudományi felsőfokú végzettségűek (ISCED 5–6) száma
- Köz- és magánoktatási kiadások az egy főre jutó GDP százalékában nappali tagozatos hallgatói egyenértékes létszámban kifejezve
- Felsőoktatási (ISCED 5–6) kiadások az egy főre jutó GDP százalékában nappali tagozatos hallgatói egyenértékes létszámban kifejezve
- Oktatási közkiadások a GDP százalékában
- Oktatási magánkiadások a GDP százalékában
- A 25 és 64 év közötti, legfeljebb alsó középfokú végzettségűek (ISCED 0–2) foglalkoztatási rátája (%)
- A 25 és 64 év közötti, felső középfokú és nem a felsőoktatásban felsőfokú végzettséget szerzett személyek (ISCED 3–4) foglalkoztatási rátája (%)
- A 25 és 64 év közötti, felsőoktatásban felsőfokú végzettséget szerzett személyek (ISCED 5–6) foglalkoztatási rátája (%)
- A 25 és 64 év közötti, legfeljebb alsó középfokú végzettségűek (ISCED 0–2) munkanélküliségi rátája (%)
- A 25 és 64 év közötti, felső középfokú végzettségűek és nem a felsőoktatásban felsőfokú végzettséget szerzett személyek (ISCED 3–4) munkanélküliségi rátája (%)
- A 25 és 64 év közötti, felsőoktatásban felsőfokú végzettséget szerzett személyek (ISCED 5–6) munkanélküliségi rátája (%)

Irodalom

- ALLEN, F. – BARTILORO, L. – KOWALEWSKI, O. [2005]: *The Financial System of the EU 25*. MPRA Paper. 652. sz. <http://fic.wharton.upenn.edu/fic/papers/05/0544.pdf>
- AMABLE, B. [2003]: *The Diversity of Modern Capitalism*. Oxford University Press. Oxford.
- BERROU, J.-P. – CARRINCAZEAX, C. [2005]: *La diversité des capitalismes et les pays d'Europe centrale et orientale*. Groupement de Recherches Economiques et Sociales. Cahiers du GRES. 18.
- BILBAO-OSORIO, B. – RODRÍGUEZ-POSE, A. [2004]: From R&D to Innovation and Economic Growth in the EU. *Growth and Change*. 35. évf. 4. sz. 434–455. old.
- BLANKE, T. – HOFFMANN, J. [2008]: Towards a European Social Model Preconditions, Difficulties and Prospects of a European Social Policy. *International Journal of Public Policy*. 3. évf. 1–2. sz. 20–38. old.
- BOERI, T. [2002]: *Social Policy: One for All?* CEPII conference on Policy Competition and the Welfare State. November 29–30. Hága.
- BUCHEN, C. [2007]: Estonia and Slovenia as Antipodes. In: Lane, D. – Myant, M. (szerk.): *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries*. Palgrave Macmillan. Hampshire, New York. 65–89. old.
- CALLAN, T. – NOLAN, B. – WALSH, J. R. – WHELAN, C. T. – MAÏTRE, B. [2008]: *Tackling Low Income and Deprivation: Developing Effective Policies*. Research Series. 1. sz. The Economic and Social Research Institute. Dublin.

- CAZES, S. – NESPOROVA, A. [2007]: Labour Markets in Central and South-Eastern Europe: From Transition to Stabilization. In: *Cazes, S. – Nesporova, A. (szerk.): Flexicurity: A Relevant Approach for Central and Eastern Europe*. International Labour Office. Geneva. 9–56. old.
- CERNAT, L. [2006]: *Europeanization, Varieties of Capitalism and Economic Performance in Central and Eastern Europe*. Palgrave Macmillan. Basingstoke, New York.
- CHINKOV, G. [2006]: Research and Development Spillovers in Central and Eastern Europe. *Transition Studies Review*. 13. évf. 2. sz. 339–355. old.
- CONWAY, P. – JANOD, V. – NICOLETTI, G. [2005]: *Product Market Regulation in OECD Countries: 1998 to 2003*. OECD Economics Department. Working Papers. 419. sz. Paris.
- CSABA L. [2009]: *Crisis in Economics?* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- DIMITROVA, D. – PETKOV, K. [2005]: Comparative Overview: Changing Profiles, Action, and Outcomes for Organized Labour in Central and Eastern Europe. In: *Dimitrova, D. – Vilroxx, J. (szerk.): Trade Union Strategies in Central and Eastern Europe: Towards Decent Work*. International Labour Office. Budapest. 15–62. old.
- EBBINGHAUS, B. [1999]: Does a European Social Model Exist and Can It Survive? In: *Huemer, G. – Mesch, M. – Traxler, F. (szerk.): The Role of Employer Associations and Labour Unions in the EMU*. Institutional Requirements for European Economic Policies. Ashgate. Aldershot. 1–26. old.
- EC (EUROPEAN COMMISSION) [2008]: *Industrial Relations in Europe 2008*. Brüsszel.
- ECB (EUROPEAN CENTRAL BANK) [2008]: *EU Banking Structures*. Frankfurt.
- ESPING-ANDERSEN, G. [1990]: *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Polity Press. Cambridge.
- ESTRIN, S. – KOLODKO, G. W. – UVALIC, M. (szerk.) [2007]: *Transition and Beyond*. Palgrave Macmillan. Hampshire, New York.
- FAZEKAS R. – TOKAJI K.-NÉ [2007]: Társadalmi szükségletek – szociális védelmi rendszerek. *Statistikai Szemle*. 85. évf. 2. sz. 101–129. old.
- FELDMANN, M. [2007]: The Origins of Varieties of Capitalism: Lessons from Post-Socialist Transition in Estonia and Slovenia. In: *Hancké, B. – Rhodes, M. – Thatcher, M. (szerk.): Beyond Varieties of Capitalism. Conflicts, Contradictions, and Complementarities in the European Economy*. Oxford University Press. Oxford. 328–350. old.
- FIALOVA, K. – SCHNEIDER, O. [2008]: *Labour Market Institutions and their Effect on Labour Market Performance in the New EU Member Countries*. CESifo. Working Paper. 2421. sz. Munich.
- GRIFFITH, R. – HARRISON, R. – SIMPSON, H. [2006]: *Product Market Reform and Innovation in the EU*. The Institute for Fiscal Studies. WP06/17. London.
- GWARTNEY, J. – LAWSON, R. [2008]: *Economic Freedom of the World*. 2008 Annual report. Economic Freedom Network. Vancouver.
- HANCKÉ, B. – RHODES, M. – THATCHER, M. (szerk.) [2007]: *Beyond Varieties of Capitalism. Conflicts, Contradictions, and Complementarities in the European Economy*. Oxford University Press. Oxford.
- KAPÁS J. – CZEGLÉDI P. [2008]: Technológiai és intézményi változások a munkapiacra és a vállalati szervezetben. Nyugat- és kelet-közép-európai összehasonlítás. *Közgazdasági Szemle*. 55. évf. 4. sz. 308–332. old.
- KING, L. P. [2007]: Central European Capitalism in Comparative Perspective. In: *Hancké, B. – Rhodes, M. – Thatcher, M. (szerk.): Beyond Varieties of Capitalism. Conflicts, Contradictions, and Complementarities in the European Economy*. Oxford University Press. Oxford. 307–327. old.

- KNELL, M. – SRHOLEC, M. [2007]: Diverging Pathways in Central and Eastern Europe. In: Lane, D. – Myant, M. (szerk.): *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries*. Palgrave Macmillan. Hampshire, New York. 40–62. old.
- KORHONEN, T. [2001]: *Finnish Monetary and Foreign Exchange Policy and the Changeover to the Euro*. Bank of Finland Discussion Papers. 25. Helsinki.
- LANE, D. [2007]: Post-State Socialism: A Diversity of Capitalism? In: Lane, D. – Myant, M. (szerk.): *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries*. Palgrave Macmillan. Hampshire, New York. 13–39. old.
- LANE, D. – MYANT, M. (szerk.) [2007]: *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries*. Palgrave Macmillan. Hampshire, New York.
- MARTON, K. – MCCARTHY, C. H. [2008]: From State to Foreign Ownership: The Banking Sector in Eastern and Central Europe. *Global Economy Journal*. 8. évf. 3. sz. 1–14. old.
- MIHALJEK, D. [2004]: Banking Industry in Central and Eastern Europe: The Unexpected Leader in the Transition and Integration with the EU. In: Masciandro, D. (szerk.): *Financial Intermediation in the New Europe*. Edward Elgar. Cheltenham, Northampton. 8–27. old.
- MURINDE, V. – AGUNG, J. – MULLINEUX, A. [2004]: Patterns of Corporate Financing and Financial System Convergence in Europe. *Review of International Economics*. 12. évf. 4. sz. 693–705. old.
- MYKHENKO, V. [2007]: Strengths and Weaknesses of “Weak” Coordination: Economic Institutions, Revealed Comparative Advantages, and Socio-Economic Performance of Mixed Market Economies in Poland and Ukraine. In: Hancké, B. – Rhodes, M. – Thatcher, M. (szerk.): *Beyond Varieties of Capitalism. Conflicts, Contradictions, and Complementarities in the European Economy*. Oxford University Press. Oxford. 351–378. old.
- OECD (ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT) [2007]: *PISA 2006: Science Competencies for Tomorrow’s World*. Vol. 1. Paris.
- PISSARIDES, F. [2004]: Financial Structures and Private Sector Development in the New Europe. In: Masciandro, D. (szerk.): *Financial Intermediation in the New Europe*. Edward Elgar. Cheltenham, Northampton. 56–86. old.
- RASHID, M. – RUTKOWSKI, J. – FRETWELL, D. [2005]: Labor Markets. In: Barr, N. (szerk.): *Labor Markets and Social Policy in Central and Eastern Europe*. The International Bank for Reconstruction and Development – The World Bank. Washington. 59–87. old.
- REININGER, T. – SCHARDAX, F. – SUMMER, M. [2002]: *Financial System Transition in Central Europe: The First Decade*. SUERF Studies. Wien.
- SAPIR, A. [2006]: Globalization and the Reform of European Social Models. *Journal of Common Market Studies*. 44. évf. 2. sz. 369–390. old.
- SCHIFF, J. – EGOUMÉ-BOSSOGO, P. – IHARA, M. – KONUKI, T. – KRAJNYÁK, K. [2006]: *Labor Market Performance in Transition*. IMF Occasional Paper. 248. Washington, D.C.
- SISSENICH, B. [2007]: *Building States without Society: European Union Enlargement and the Transfer of EU Social Policy to Poland and Hungary*. Rowman & Littlefield Publishers. Lanham, Plymouth.
- SRHOLEC, M. [2009]: Does Foreign Ownership Facilitate Cooperation on Innovation? Firm-Level Evidence from the Enlarged European Union. *European Journal of Development Research*. 21. évf. 1. sz. 47–62. old.

UNU-MERIT (UNITED NATIONS UNIVERSITY – MAASTRICHT ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH AND TRAINING CENTRE ON INNOVATION AND TECHNOLOGY) [2009]: *European Innovation Scoreboard 2008*. <http://www.proinno-europe.eu/page/european-innovation-scoreboard-2008>

UNU-MERIT (UNITED NATIONS UNIVERSITY – MAASTRICHT ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH AND TRAINING CENTRE ON INNOVATION AND TECHNOLOGY) [2010]: *European Innovation Scoreboard 2009*. <http://www.proinno-europe.eu/page/european-innovation-scoreboard-2009>

WORLD BANK [2007]: *Doing Business 2008*. Washington, D.C.

Summary

Applying cluster analysis, the study investigates six subsystems in the member states of the European Union: product markets, system of research and development, innovation, financial system, labour market and industrial relations, social protection and education. The clusters are displayed by multidimensional scaling. For joint cluster analysis, the two-step procedure was used.

The result suggests that the post-socialist member states, despite their significant differences, form a new model of market economy. Its characteristics were determined by the starting conditions of economic transition. Therefore, it is presumable that this set of institutions is permanently able to maintain itself without approaching any models of the old member states.